

cáfolt tévhit (157.), hogy Németh Antalt csak „a színpadtechnikai modernizmus” érdekelte; 1936-os, nemzeti színházi rendezését a színház történet nagyra értékeli.

Az egyébként izléses kiállítású könyv belső szerkesztése (Xerox Hungarian Ventura ide vagy oda) nem tudott lépést tartani a belbeccsel: Szalay László (13., 129.), Laborfalvi Róza (103., 182.) vagy Egressy Gábor nevét (utóbbiét többhelyütt) illik helyesen leírni; Kisfaludy Károly „hazapufogatás”-ról

írt (152.); a *Bánk bán* 2218. sorában olvasható *Zelzegeh* helynév pedig mindkét előfordulásakor (47., 89.) végképp meghaladta a lehetőségeket...

A két, olvasni és majd újraolvasni mindenképpen érdemes könyv ismerető bírálatát egy *Bánk bán*-idézettel fejezzük be. Az 1810-es évek drámáinak újrafelfedezésére és a nemzeti dráma korszerű rendezőjére várva, Simon bánt visszhangozzuk: „Hátha mégis úgy lehetne?”

Kerényi Ferenc

DÁVIDHÁZI PÉTER: HUNYT MESTERÜNK

(Arany János kritikusi öröksége)

Budapest, Argumentum Kiadó, 1992. 417 l.

(1) A nagy életműveket éppúgy, mint a nagy művészi korszakokat is minden újabb nemzedéknek és irányzatnak hasznos, sőt, szükséges újra vizsgálat, újra átgondolás tárgyává tenni. Nemcsak azért, mert közben addig ismeretlen tények és megfontolásra érdemes szempontok merülnek föl. A Ranke-féle nagy történész-álmom, úgy rekonstruálni és rögzíteni végérvényesen a múlt lényegét s értékeit, világát és személyiségeit, „wie es eigentlich gewesen war”, mindig álmom marad. Burckhardt, a kiváló utód joggal egészítette ki a nagy mestert úgy: „Wie es für uns gewesen war, wie es für uns zugegen ist”. A múlt nagy „jajongásait” éppúgy, mint a nagy „ujjongásait” is, vélte, minden következő korszaknak a maga befogadási módján, a maga szemlélete számára át kell élnie, élményévé kell tennie, hogy az ő tükrükben és tanúságtételükben is láthassa magát.

A magyar irodalom nagyjai közül kevésre olyan igaz e folytonos újraszembesülés haszna és szüksége, mint Aranyra. Nemcsak azért, mert a legkiválóbbak, a legtöbbrétűek s egyben a legrejtőzködőbbek egyike is. Hanem azért is, mert a legtöbbféleképpen ma-

gyarázottak sorába tartozott, – nyilván nem függetlenül előbb mondott vonásaitól. Gyulainak, a hűséges barátnak és hírverőnek csodálata elsősorban az epikusnak, az eposzok, az elbeszélő költemények, a balladák szerzőjének szólt. S kortársai közül szinte valamennyi osztozott e vélekedésben, vissza az előző korszak ittmaradottjáiig, Toldy Ferencig. Riedl lényegében tovább vitte ezt a felfogást. Fia, az oly sokoldalú Arany László ugyan éppúgy érzékelte a lírikus Arany nagyságát, mint Reviczky is, aki jónéhány cikkében idézett lírájából és Jean Paulra támaszkodó humor- és melankólia-fölfogását is az ő lírájával erősítette. Az iskola azonban, Beöthytől is tovább szilárdítva, maradt az epikus Arany képénél: Petőfi a népies-nemzeti nagy lírikus, Arany a népies-nemzeti nagy epikus. Ady oly méltánytalan és méltatlan cikke, a *Strófák a Buda Haláláról* jórészt ennek az iskolai értelmezésnek a folyománya. A fordulatot, közismert, Babits híres tanulmánya hozta meg: nem tagadva az epikus nagyságát, de közelebb hozva hozzánk a lírikusét.

Ha azonban a líra oly sokáig háttérben maradt, az életmű irodalomértel-

mezői, kritikusi része még sokkal inkább. Nagy tanulmányait még csak emlegették, értekező művének nagyterjedelmű s nagyértékű bírálói része azonban hangsúlytalan, szinte számbavétel és földolgozás nélkül maradt. Gyulaiék majdnem csak harci eszköznek használták mindenkiel szemben, aki a népies-nemzetitől elszakadt. Riedl meg egyenesen „nótáriusosan” nehézkessé, körülményeskedőnek mondta, az ő Sainte-Beuve-re tekintő stílje és modora oldaláról. Maga Babits ugyan „a nagykritikus”-ként beszélt róla s tanult is tőle, de utalásoknál, említéseknél nem sokkal ment tovább. A Vojnovits-féle életrajz, műfajánál fogva is, inkább csak regisztrál, mint eleméz és rendszerez. Keresztury nagy műve nagyon jól látja, mily jelentős szerepet töltött be mint kritikus, s azt is, hogy szerkesztői tevékenysége is az eligazító kritika vágyából született. Könyve homlokerében azonban a költői életmű állt, s a kritikusai működés elsősorban ezzel kapcsolatosan került részletesebb tárgyalásra. Magam, midőn mindenfajta kritikai termékét sajtó alá rendeztem, láttam, milyen korszakos opusza ez a magyar kritikának, de akkori szűkös viszonyaim nem engedtek többet; majd érdeklődésem másfelé vonzott.

(2) Nagy és fontos vállalkozást testesít meg tehát Dávidházi Péter könyve, amely Arany teljes kritikai életművét kívánja bemutatni, s rajta keresztül irodalomszemléletének gyökereit megragadni. S ezáltal nemcsak a korban, hanem a magyar irodalmi gondolkodás történetében elhelyezni. Mégpedig úgy, hogy a kortársi európai törekvéseket is igyekszik főbb vonalaiban érzékelteni.

Könyvének egyik fő érdeme rendkívüli anyaggazdagsága. Szinte mikroszkopikus alapaosszággal és részletességgel vette szemügyre Aranyt nemcsak kritikáit, tanulmányait, könyv-

ismertetéseit, hanem levelezését, szerkesztői megjegyzéseit és üzeneteit éppúgy, mint a kortársaknak reáutaló, véle kapcsolatba hozható írásait is. Nem elégszik meg szokásosan irányadónak tekintett cikkei és vitái átvilágításával. Szinte együtt él anyagával, s a társítások és átmutatások bő és jól illeszkedő rendszerét alakítja belőle ki.

Gazdagsága mellett határozott átgondoltsága, erős összpontosítottsága, alapelvekre koncentráltsága tűnik fel olvasójának. Ehhez előbb a kritikatörténet, a kritikaelmélet egy sor általa jelentősnek tartott képviselőjének elvrendszerét, feldolgozásmódját tekinti át. Ezután jelöli ki a módszert, melyet követni óhajt. S véle azt a szemlel-leki, azt a lélektani-gondolkodásrendszert, azt az értékítéleti-életértelmezési centrális pontot, központi magot, amelyből mindent kisugározthat, amelyre mindent visszavezethet.

Ez igen megnyerő törekvés, vonzó eljárás. De nem veszélytelen. Ha nem elég rugékonysággal és sokrétűen alkalmazkodik, könnyen önkényt szülhet, belévetítést eredményezhet, és viszont: csonkítást hozhat magával, s a kísértés, a veszély föltünetedezése ezúttal sem hiányzik.

Azt a normát, amely a szerző személyiségében is jelen van, s egyike az akkori s az ő ítéleti mércéjének is, a könyv abban a hitelvi-világfelfogási, etikai-esztétikai, tapasztalati-gondolati, egyedi-társadalmi meggyőződésben véli megtalálni, hogy az életben, a világon mindennek megvan a maga helye és szerepe, módja és jelentősége. S a költőnek ezt kell az emberi létezés kifejezésében, megjelenítésében érzékeltenie; a kritikusnak pedig ennek leghathatósabb, legteljesebb nyelvi-poetikai kifejezését, megjelenítését számon kérnie.

(3) Ez a norma nem annyira egyházas, mint felekezeties s még inkább világnézetes jellegű volt; fő határterülete az emberi kapcsolatok, s ezeken

belül a családi felelősség és feladatvállalás. Ez érvényesült a költészet, illetve a közismertség körén még kívül álló Aranyánál. Dávidházi jól érzékelteti, hogy költői tevékenységének kezdettől is egyik meghatározó eleme a praedestináció kardinális kálvini tana, amelyet – mellesleg fűzzük hozzá –, praepozitivista, pozitivistá gondolkodás is erősített a maga szigorúan érvényesülni hitt kauzalitás elvével. Ennek jegyében a történések, melyek eposzi tárgyait képezik, jórészt valóban az előre elrendeltség jegyében játszódnak. Persze, a praedestináció tanát nem figyelembe véve is, így van ez a legtöbb eposz esetében. A hős változatlan, mondhatnánk, született lelki-etikai adottságokkal cselekszik, s ezek jegyében halad esetleges és látszólagos megingásokkal, valójában azonban zárt következetességgel a maga heroikus útján.

Aranyánál tehát inkább csak erősíti, igazolja az eposzi hagyományt ez a hitelvi tan és a kor említett tudományossága. Leginkább a *Buda halálában* s a *Toldi estéjében*. Az első Toldi mellé majdnem hasonló joggal illik a reformkor egyik legkedveltebb műfajának megjelölése, az elbeszélő költeményé; a Toldi szerelme mellé pedig erősen kívánczik a regényes-verses epika értelmező jelző. S tetemesen hozzájárult, persze, eposzai keletkezéséhez és illetően megírásához a kor hazai közóhajtása. Elég egy paradox példát említeni. Magyar elméből a regényről tán mindmáig legmagasabb dolgozat szerzője, Kemény Zsigmond a műfaj korszerűségének igazolása ellenére az eposz hasznát véli az adott magyar helyzet szemszögéből erősebbnek. Mindez nem vesz el semmit abból a gazdag anyagú, sokoldalú s tüzetes érvelés érdeméből, ahogy Dávidházi az eposzi eszményt hőse öröklött és megküzdött világnézetéből alkotásait, lélektani s antropológiai megokolással származtatja s elemzi.

Aranyának a líra területén alkalmazott kritikai normáját az „idomteljeség” követelményével jelzi. Ellene vehetné olvasója, hogy nem azonos körű, nem azonos lényegű jelenséget és fogalmat alkalmaz itt, mint az eposz esetében; ott világszemléletit, felekezeti-sen is származtató megerősítéssel, itt poétikait, formait, lélektani, etikai s tanulmányi tradíciós erdeztetéssel. A nem jótalanul fölhozott következetlenség azonban a részletes és alapos kifejtés folyamán jórészt föloldódik. Mégpedig annak bő érveléssel és adatolással való bemutatásával, hogy meggyőződését és követelményrendszerét mindig áthatotta a világnézetien alapozott etikai elem. Arra vonatkozóan is, igaz-e, őszinte-e, hiteles-e, amit a lírikus mond, s arra vonatkozóan is, jól, tökéletesen, értéssel alakítja-e a nyelvet, használja-e fel a poétika eszközeit. Azaz igazságát, hitelét, arányát tudja-e adni a vers megalkotása módján az elmondani kívánt érzésének, eszmélésének, élményének. Ha magával szemben is mindig érvényesíteni törekedett ezt az alkotásait elvet, másokról szólván is folyvást jelen van, bár csak ritkán közvetlen vagy éppen moralizálóan kimondva, noha az abszolút diletantizmus és felületesség esetén ez sem hiányzik. Központi fogalma a kompozíció volt, azaz az olyan megalkotottság, amelyben minden elem a maga helyén, módján és súlyával van jelen, szolgálja a jelentés központi magját, lényegét, annak teljes aurájával.

Eposz, bírálni való, főleg pedig méltó, ekkor nemigen akadt, sem hazai, sem külföldi. Igaz, itthon lírai vers sem éppen sok volt jelentős. Annál több a sokadrangú, jelentéktelen. Dávidházi módszerét, alaposágát dicséri, hogy a Szász Gerő-, a Fejes István-, a Malvinaféle roppant gyenge versek kímélő szavú, de kíméletlen ítéletű bírálataiból is meg tudja alkotni azt a lírai bíráló eszményét, azt a lírai normát, amely

Arany felfogása szerint a jelentős versben megtestesül. A nyelvi, a grammatikai, a retorikai, a poétikai, a stilisztikai elemek olyan szerkezeti egysége, egybeillesztése, egybevágása ez, mely a kifejezendőt oly telített és oly méretezett beszédszerkezetben nyilvánítja meg, melynek minden egyes eleme szerepet hordoz és egymásra vonatkozik, és sem több, sem kevesebb mint amennyi a szükséges a lélektani hitel biztosítására.

Az epikai és lírai mű kritériumai, normatívái után, s mintegy azokra alapozva megkísérli Dávidházi a kritikus Arany munkásságából azt az „antropológiai” szemléletet is fölrajzolni, amely ezt a nagy kedvvel indult, majd keserényesen befejeződött vagy inkább megszakadt „tanítói”, elméleti munkát mozgatta, amelyre ez a tevékenység alapozódott. S így visszajut ahhoz az élet- és világfelfogáshoz, melynek középpontjában az előreelrendelés etikájának, művészeti etikájának is vállalása és kitöltése áll.

Az olvasó pedig eljut egyrészt ahhoz a mozzanathoz, amelyet lehető veszélyként jeleztünk. Dávidházi többször, s joggal is említi az agnoszticizmust. Szerettük volna, ha ez az említés olyan viszonylatban jelennék meg, amely Arany lírakritikáját Arany lírájával szembesíti. Az a benyomásunk, ez esetben az a kép, amely így kirajzolódott, nem lenne ilyen kerek, már-már hermetikusan zárt. Bármily nagy költő is Arany, s bármennyire szeressük és tiszteljük is őt, nem lehet elmenni a mellett a kettős tény mellett, hogy egyrészt egy sor versében nincs jelen, vagy csak szólamosan ez a vállalás, nemcsak egyházas, de bármily válfajában. Másrészt, s még kevésbé amellet, hogy néhány más versében viszont árt a vers szemléleti, poétikai, stílbeli egyenmőségének, egységének ez a vállalás. Néha egészen nagy verseinek zárá-

sát is kelletlenséggel veszi olvasója oldó zárása miatt. Elég például a *Visszatekintésre*, a *Kies őszre* vagy a *Balzsamcseppre* utalni. Ez utóbbi nagyszerű, merészen összetett képiségű első strófáit, akárhogy vesszük is, stíltöréssel sírköltészetes, enyhén szentimentális „elfogadásban” oldja. S ama bizonyos agnoszticizmust tán a legmélyebbről fölmutató, ún. modern városi világunk lelkiségét leginkább előlegező *Örök zsidóban* is szívesebben látnánk egy tisztán sztoikus zárást, mint ezt a nem ugyan egyházas, nem ugyan felekezetes, de valamiképp teisztikus ízű, hangzatú, vigaszút, Arany kétarcú, kétlelkű költő. Epikája mögött valóban meg lehet lelteni az előre elrendeltség elvét. Legmaradandóbb, legmaibb versei mögött viszont ott az említett agnoszticizmus. Ha mintegy lírai győzelmet kíván e fölött igazolni, bizony néha tanverssé, bár szépszentenciájú tanverssé lesz költeménye. A legrappánssabbán tán a *Honnan és hová* mutatja ezt. Reméljük, Dávidházinak lesz kedve (nekünk már aligha lesz időnk), hogy mint kritikáit, úgy verseit is végigvegye. Akkor lesz teljes Arany-képe, s akkor az is világos lesz, miért kezdődik Arany körül mindig újra a vita.

Egy ilyen szembesítő fejezet nem sokkal növelte volna szükségyszerűen a könyv terjedelmét. Mert, meglehet vannak, akik egyetértenek az Aranykutatás doyenjának, nesztorának ama vélekedésével, hogy a bevezető elméleti szemlézés fölöslegesen elnyújtott, s idényszerzőket, napi érvényű módszereket anélkül sorol elő, hogy később funkciójuk volna, alkalmazná metodikájukat. Dávidházinak nem kell már jártasságát efféle enumerációval bizonyítania – s bár, ha másokhoz képest szolidan is – az effajta divathoz igazodnia. A valódi olvasó nem arra kíváncsi, nem annak jegyében ítél, mit olvasott

Dávidházi, hanem arra s annak jegyében, mit mond. S ez ennek a könyvnek az esetében bőven elegendő ahhoz, hogy szerzőjének Arany java értői első

vonalában s a kritika történetének avatott értelmezői között biztosítson helyet.

Németh G. Béla

ANTAL ÁRPÁD: GYÖRGY LAJOS ÉLETMŰVE

Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1992. 78 l. (Erdélyi Tudományok Füzetek 210.)

1950 szilveszterén hunyt el György Lajos, hogy aztán négy évtizeden át feledés boruljon életművére a Királyságön innen és túl.

Nálunk sokan azt hitték, hogy mind ez pusztán a pozitívizmushoz való – látszólagos – ragaszkodásának következménye. Holott arról volt szó, hogy személye gátolta a kommunista romániai művelődéspolitikát, mert egyházú emberként Márton Áron püspök legbelső köréhez számított. Ezért kellett megfosztani tisztségeitől 1947-ben, míg a korai halál nem végzett vele.

Pályája egyszerre tanúskodik nagyfokú következetességről, a fiatalon kitűzött célok szilárd követéséről, egyúttal azonban meglepő sokoldalúságról is. Mindenese a két világháború közti erdélyi szellemi életnek: szerkeszti a *Pásztortűzet*, könyvtárt igazgat, pedagógiai szemlélet hoz létre, újból életre hívja a szünetelő Erdélyi Múzeumi-Egyesületet, s a nap huszonegyedik órájában még időt szakít az egyetemi hallgatók szociális-jóléti ügyeinek intézésére. Mindettől függetlenül gyors iramban követik egymást kisebb művei – elsősorban két tárgy körben: egyik a magyar anekdota története a világ-irodalmi kapcsolatokkal együtt, másik az *Abafi* (1836) előtti hazai regényirodalom, azaz a „románok” feldolgozása. Hajlamos túlzottan figyelni a részletekre, de azért e kettős irányban eljut a betetőzésig: erről tanúskodik *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* (1934) című monográfiája, valamint *A magyar regény előzményei*

(1941) c. műfaji szintézise, amelyben 385 kezdetleges regényembrió témáját, meséjét rögzíti, eredetijét kinyomozza.

Estztétikai, prózapoétikai szempontból általában silány anyag az, amelyet feltárt, még ha olykor a világirodalom nagyjainak átültetésével, vagy inkább teljes átszabásával is találkozhatunk benne (Bunyan, Chateaubriand, Goethe, Le Sage, Richardson, Sterne, Voltaire, Wieland stb.). György Lajos – ha műfaj történeti szemüveget tesz föl – nem is tudja kimutatni, mennyiben készítette elő mindez a valóban értékes regényeket. Sokszorta többet meríthet mindebből az irodalomszociológus vagy a művelődéstörténész. Hiszen tömegirodalomról beszélhetünk, amely meglepő nyíltsággal váltja aprópénzre egy évszázad alatt (1730–1836) a legkülönfélébb eszmeáramlatokat, stílustörkéveket – kezdve a pietizmussal, Rousseau-val, végezve a nemzeti romantikával meg W. Scottal. És mindezt nem a filosz olvasónak kell kicéduláznia a monográfiából! Maga a szerző rendez, rendszerez, matériáját, érvényesíti az eszmetörténeti nézőpontot.

Ugyanilyen áttekinthető, akár katalógusként is használható másik summázó könyve. Csakhogy ezt elsősorban a folklorista forgathatja közvetlen haszonnal, meg a több nyelvet beszélő, nevetni szerető, kíváncsi olvasó. Nem nélkülözhetik aztán a 19. századi szövegkiadással foglalkozók sem. Hiszen a professzor rendkívül pontosan összeállítja a messziről érkezett adomák előfordulását például Arany köl-